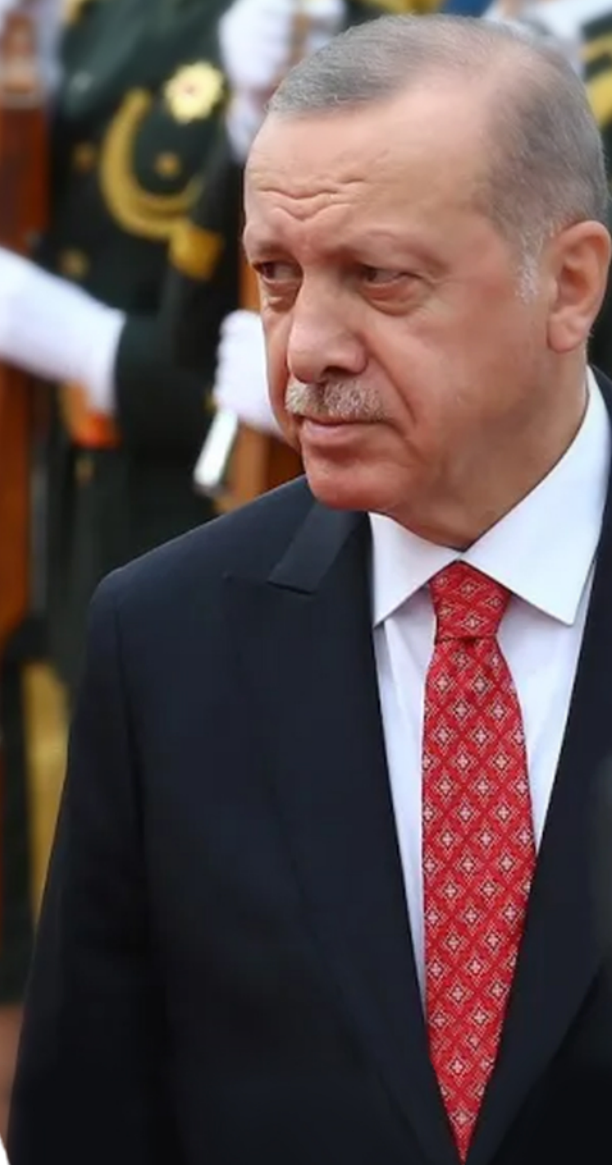

6

ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ
2021

ԹՈՒՐԲԻԱ - ՉԻՆԱՍՏԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԻՑ
ՄԻՆՉԵՎ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

ԹՈՒՐՔԻԱ - ՉԻՆԱՍՏԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՄԻՆՁԵՎ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	1
1. ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԵՐԿՈՒ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՇԱՀԵՐԸ.....	1
2. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԴԵՐԸ ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ ԻՆՏԵԳՐԱՑԻՈՆ ԾՐԱԳՐԵՐՈՒՄ՝ «ԳՈՒՏԻ ԵՎ ՃԱՆԱՊԱՐՀ».....	6
3. ՊԱՆԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐՆ ՈՒ ՈՒՅՂՈՒՐՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ	15
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ.....	20

Սույն հոդվածը հանդիսանում է «Լույս» Հիմնադրամի կողմից հրապարակված՝ «Չինաստանի քաղաքականությունը Մերձավոր Արևելքում և Հարավային Կովկասում՝ Իրանի և Թուրքիայի հետ հարաբերությունների օրինակով» ծավալուն վերլուծության բաղկացուցիչ մասը, որը կարող եք կարդալ հետևյալ հղումով՝ <https://www.luys.am/index.php?m=publicationsOne&pid=246>

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Մեծ Մերձավոր Արևելքում Չինաստանի քաղաքականությունը ճիշտ հասկանալու տեսանկյունից անհնարին է անտեսել վերջինիս հարաբերությունները տարածաշրջանում հսկայական ազդեցություն և կարևորագույն տնտեսական, ռազմաքաղաքական, կոմունիկացիոն դերակատարություն ունեցող Թուրքիայի հետ: Թուրքիան ներգրավված է տարածաշրջանի գրեթե բոլոր աշխարհաքաղաքական գործընթացներում, հակամարտություններում, այն հանդիսանում է կարևոր աշխարհագրական հանգույց Չինաստանի «Գոտի և ճանապարհ» ծրագրի շրջանակներում, իսկ վերջինիս ազդեցությունը և պանթուրքական նկրտումները Կովկասից մինչև Կենտրոնական Ասիա Չինաստանի համար առնվազն երկարաժամկետ մտահոգության առարկա են:

1. ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԵՐԿՈՒ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՇԱՀԵՐԸ

Չինաստանի և Թուրքիայի միջև դիվանագիտական հարաբերությունները հաստատվել են դեռևս 1971-ին, սակայն այդ հարաբերությունները երբեք չեն առանձնացել յուրահատուկ ջերմությամբ և էնտուզիազմով: Մի կողմից՝ Թուրքիայի անդամակցությունը ՆԱՏՕ-ին, Չինաստանում թրքախոս ուղղուրների նկատմամբ վարվող քաղաքականության հետ կապված վերջինիս քննադատությունը, մյուս կողմից՝ միմյանց հակասող տարածաշրջանային շահերը այդ հարաբերությունները մշտապես պահել են սառը, երբեմն լարված մթնոլորտում: Հարաբերությունները որոշակիորեն ջերմացան 1990-ականներին, երբ Քրդական աշխատավորական կուսակցության հետ հակամարտության պատճառով Արևմուտքը Թուրքիայի նկատմամբ զենքի վաճառքի որոշակի սահմանափակումներ կիրառեց, և Անկարան փորձեց այդ բացը լրացնել ՉԺՀ հետ համագործակցության միջոցով: Չինաստանի տեխնոլոգիական աջակցության շնորհիվ Թուրքիան կարողացավ որոշակի նվաճումներ գրանցել ռազմարդյունաբերության ոլորտում՝ մասնավորապես փոքր հեռահարության բալիստիկ հրթիռների արտադրության հարցում:

Չինաստանն ու Թուրքիան նաև ռազմական ոլորտում համագործակցության որոշակի փորձ ունեն. 2010-ի սեպտեմբերին Թուրքիայի և Չինաստանի ռազմաօդային ուժերը Թուրքիայում անցկացրել են համատեղ զորավարություններ: Սա առաջին դեպքն էր, երբ ՆԱՏՕ-ի անդամ երկիրը

սեփական տարածքում Չինաստանի հետ նմանատիպ զորավարություններ է անցկացնում¹:

Միաժամանակ եղել են փորձեր՝ խորացնելու համագործակցությունը ռազմատեխնիկական ոլորտում. օրինակ 2013-ին չինական ընկերությունը հաղթել էր 4 մլրդ ԱՄՆ դոլար արժողությամբ մրցույթը, որը նախատեսում էր Թուրքիայում հեռահար հրթիռների համատեղ արտադրության հիմնում: Ընդ որում, Թուրքիան մերժել էր ամերիկյան, եվրոպական և ռուսական կազմակերպությունների առաջարկները և նախապատվությունը տվել չինական ընկերությանը, քանի որ վերջինս համաձայնել էր կիսվել տեխնոլոգիաներով և ավելի ցածր գին էր առաջարկել: Հետագայում, այդ թվում՝ ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների ճնշման տակ, Թուրքիան մի քանի անգամ հետաձգեց այդ ծրագիրը և ի վերջո դուրս եկավ այդ իրավիճակից²: Այս փորձը, ինչպես նաև հետագայում ՌԴ հետ ռազմատեխնիկական համագործակցությունը ցույց են տալիս, որ Անկարան սկզբունքորեն չի բացառում ՆԱՏՕ-ի հակառակորդների, այդ թվում Չինաստանի հետ ռազմատեխնիկական համագործակցության խորացումը, եթե այն բխում է Թուրքիայի շահերից և առկա չէ ավելի ձեռնտու այլընտրանք:

Թուրքիայի և Չինաստանի մերձեցման համար նպաստավոր պայմաններ ստեղծվեցին, երբ Անկարայի և Արևմուտքի միջև հարաբերություններում որոշակի լարվածություն առաջացավ: Էրդողանի կողմից բռնապետական կարգերի հաստատումից հետո, երբ Անկարան սկսեց աստիճանաբար մեկուսանալ արևմտյան գործընկերներից, Թուրքիան հայտնվեց տնտեսական ճգնաժամում, որից դուրս գալու համար հարկավոր էր ընդլայնել միջազգային տնտեսական գործընկերների շրջանակը: Այս միտումը հատկապես ընդգծվեց 2016-ի հեղաշրջման փորձից հետո, երբ ընդդիմության նկատմամբ բռնաճնշումները, ազգայնական տարրերի ակտիվացումը ավելի խորացրին անվստահությունը Թուրքիայի և վերջինիս արևմտյան դաշնակիցների միջև, փակուղի մտան ԵՄ հետ անդամակցության շուրջ բանակցությունները:

Սա Թուրքիայի իշխանություններին ստիպեց նոր գործընկերներ փնտրել այլ տարածաշրջաններում՝ Ասիայում, Աֆրիկայում, Մերձավոր Արևելքում՝ ի դեմս Ռուսաստանի, Չինաստանի, Պակիստանի և այլոց: Արդյունքում Անկարան սկսեց Չինաստանին դիտարկել որպես այն այլընտրանքային գերտերությունը, որը կարող

¹ China mounts air exercise with Turkey, U.S. says, By Jim Wolf, OCTOBER 8, 2010, <https://www.reuters.com/article/us-china-turkey-usa-idUSTRE6975HC20101008> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

² Chinese firm under U.S. sanctions wins Turkish missile deal, By Ece Toksabay, SEPTEMBER 27, 2013, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-china-defence-idUSBRE98Q0SC20130927> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

է տնտեսական կապերի, ներդրումների և ենթակառուցվածքների միջոցով Թուրքիայի համար նոր տնտեսական հնարավորություններ բացել: Անկարան ձգտում է լավագույնս դիրքավորվել Չինաստանի «Գոտի և ճանապարհ» նախագծում և ակտիվորեն խրախուսում է դրա բաղադրիչներից մեկի՝ «Միջին միջանցքի» գաղափարը³, որտեղ Թուրքիան հանդես է գալիս որպես կոմունիկացիոն խաչմերուկ:

Զուգահեռաբար ակտիվանում են երկու երկրների միջև բարձր մակարդակի քաղաքական շփումները: Թուրքիան ակտիվորեն մասնակցում է «Գոտի և ճանապարհ» նախագծի շրջանակներում անցկացվող միջոցառումներին ու համաժողովներին: Միայն վերջին տասնամյակի ընթացքում Էրդողանը վարչապետի և նախագահի կարգավիճակում Չինաստան է այցելել 4 անգամ՝ 2012, 2015, 2017, 2019 թվականներին, իսկ 2015-ից ի վեր ՉԺՀ նախագահ Սի Ծինփինի հետ ևս 4 անգամ հանդիպել է G20-ի շրջանակներում⁴:

Պատահական չէ, որ 2021-ի մարտին ՉԺՀ արտգործնախարար Վան Յիի տարածաշրջանային այցի շրջանակներում, երբ Իրանում ստորագրվեց հայտնի համաձայնագիրը, Չինաստանի արտգործնախարարի կարևոր կանգառներից մեկը Թուրքիայում էր: Այստեղ նա գոհունակություն հայտնեց երկու երկրների միջև ռազմավարական համագործակցության դրական դինամիկայի կապակցությամբ՝ նշելով, որ Չինաստանը աջակցում է Թուրքիայի անկախությանն ու ինքնիշխանությանը, այդ թվում՝ սեփական սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական զարգացման համակարգի ինքնուրույն ընտրության հարցերում: Թուրքիայի արտգործնախարար Չավուշօղլուն իր հերթին հավաստիացնում էր, թե Թուրքիան երբեք չի ներգրավվի ՉԺՀ նկատմամբ որևէ թշնամական գործողության մեջ, ինչպես նաև կարևորում էր թուրքական «Միջին միջանցք» ծրագրի և չինական «Գոտի և ճանապարհ» նախաձեռնության համադրումը⁵:

Տարածաշրջանային հարցերում Թուրքիայի վերջին տարիների վարքագիծը, որը ենթադրում է ավելի ինքնուրույն, բազմավեկտոր արտաքին քաղաքականություն և միտված է արևմտյան դաշնակիցների, առաջին հերթին՝ ԱՄՆ-ի ազդեցության թուլացմանը, մեծ հաշվով համընկնում է Մերձավոր Արևելքում և Ասիական աշխարհամասում ԱՄՆ ազդեցության նվազեցման՝ ՉԺՀ

³ TRANS-CASPIAN INTERNATIONAL TRANSPORT ROUTE, Middle Corridor, <https://middlecorridor.com/en> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

⁴ 50 years on, Turkish-Chinese ties grow stronger, Fuat Kabakci, 25.03.2021, <https://www.aa.com.tr/en/economy/50-years-on-turkish-chinese-ties-grow-stronger/2187525> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

⁵ China, Turkey reject politicization of COVID-19 vaccine cooperation, By Xinhua, Published: Mar 26, 2021 <https://www.globaltimes.cn/page/202103/1219523.shtml> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

ծրագրերի հետ: Մյուս կողմից՝ Թուրքիայի դիրքավորումը որպես այլընտրանքային կոմունիկացիոն հանգույց և այդ նպատակով իրականացվող բազմաթիվ ենթակառուցվածքային նախագծերը համահունչ են Չինաստանի «Նոր մետաքսի ճանապարհ» ծրագրի նպատակներին: Թերևս նաև սրանով է պայմանավորված այն, որ Պեկինը ձգտում է ամրապնդել կապերը Անկարայի հետ և աստիճանաբար ավելի մեծ ազդեցություն ձեռք բերել վերջինիս նկատմամբ:

Մյուս կողմից՝ պայմանագրային բազայի տեսանկյունից, Չինաստան-Թուրքիա հարաբերությունները տարածաշրջանում ՉԺՀ մյուս հիմնական գործընկերների համեմատ գտնվում են ավելի ցածր ռազմավարական մակարդակում: Թուրքիան թեև Չինաստանի հետ ունի «ռազմավարական համագործակցության հարաբերությունների» պայմանագիր, սակայն ըստ երկրների հետ հարաբերությունների պայմանագրային հիմքերի չինական դասակարգման՝ այն զիջում է «համապարփակ ռազմավարական գործընկերության» հարաբերություններին, ինչպիսիք առկա են Իրանի, Սաուդյան Արաբիայի, Եգիպտոսի և տարածաշրջանի ևս մի քանի երկրների պարագայում: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ երկու երկրների շահերը մի շարք տարածաշրջանային և գլոբալ հարցերի շուրջ զգալիորեն հակասում են:

Չինաստանն ու Թուրքիան հակառակ դիրքորոշումներ ունեն տարածաշրջանային մի շարք հիմնահարցերի և հակամարտությունների վերաբերյալ՝ Սիրիա, Իրաք, Աֆղանստան, Լիբիա և այլն: Օրինակ Սիրիայում Չինաստանը պաշտպանում է Ասադի իշխանությունը և այդ նպատակով ՄԱԿ-ի Անվտագության խորհրդում 10 անգամ կիրառել է վետոյի իր իրավունքը, մինչդեռ Թուրքիան հանդես է գալիս հակառակ դիրքերից⁶: Սակայն Ռուսաստանի, ինչպես նաև Իրանի հետ Թուրքիայի հարաբերությունների վերջին տարիների փորձը, այդ թվում՝ Սիրիային վերաբերող հարցերում, ցույց է տալիս, որ Թուրքիան կարող է բավական ճկուն քաղաքականություն վարել:

Մյուս ոլորտը, որտեղ Թուրքիայի և Չինաստանի շահերը հակասում են, ռազմական ԱԹՍ-ների արտադրությունն է: Թուրքական ԱԹՍ-ները իրենց որակով և արդյունավետությամբ կարող են այդ զինատեսակի միջազգային շուկայում լուրջ մրցակից դառնալ, ինչին նպաստում է նաև վերջին տարիներին դրանց արդյունավետ կիրառումը Արցախում, Լիբիայում, Սիրիայում⁷:

⁶ What an Iran-China pact means for Turkey, Ali Bakir, 18 AUG 2020, <https://www.trtworld.com/opinion/what-an-iran-china-pact-means-for-turkey-38903> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

⁷ Contemporary China-Turkey Relations, JAKUB KLEPEK, JANUARY 22, 2021, <https://ine.org.pl/en/contemporary-china-turkey-relations/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

Ընդհանուր առմամբ՝ տարածաշրջանային հարցերի վերաբերյալ Թուրքիայի և Չինաստանի մոտեցումների միջև առկա է առանցքային հակասություն: Չինաստանը ձգտում է «Գոտի և ճանապարհ» նախագծում ընդգրկված ողջ տարածաշրջանում, այդ թվում՝ Մեծ Մերձավոր Արևելքում խաղաղություն և կայունություն հաստատել և այդպիսով նպաստավոր պայմաններ ստեղծել չինական տնտեսական, ապա նաև քաղաքական էքսպանսիայի համար: Թուրքիան հաճախ հանդես է գալիս որպես տարածաշրջանում ապակայունացնող գործոն, իր ռեզիոնալ շահերը հաճախ առաջ է մղում ռազմական, գաղափարական, այդ թվում՝ իսլամական և պանթուրքական գաղափարների տարածման միջոցներով, ինչը հակասում է Պեկինի վերոհիշյալ քաղաքականությանը: Ըստ էության՝ այնտեղ, որտեղ Պեկինին հետաքրքրում է տնտեսական համագործակցությունը, խաղաղությունն ու կայունությունը, Թուրքիային հետաքրքրում է անկայունությունը, ռազմական ներխուժման կամ ներկայության, գաղափարական ազդեցության համար նպաստավոր պայմանների առկայությունը: Սա վերաբերում է ինչպես Մերձավոր Արևելքին, այնպես էլ Հարավային Կովկասին և Կենտրոնական Ասիային:

Ինչ վերաբերում է Իրան-Չինաստան վերջերս ստորագրված համաձայնագրի հնարավոր ազդեցությանը Չինաստան-Թուրքիա հարաբերությունների վրա, ապա այն Թուրքիայում կարող է որոշակի մտահոգություններ առաջացնել: Առաջին հերթին Իրանը Թուրքիայի գլխավոր տարածաշրջանային մրցակիցն է՝ ռազմական, գաղափարախոսական, ազդեցության համար պայքարի և այլ տեսանկյուններից: Այն, որ Չինաստանը նման ծավալուն և բազմոլորտ համաձայնագիր է ստորագրում տարածաշրջանի երկրներից հենց Իրանի հետ, խոսում է տարածաշրջանային հիմնական գործընկերոջ վերաբերյալ վերջինիս ռազմավարական ընտրության մասին, ինչը հակասում է չինական «Գոտի և ճանապարհ» ծրագրի գլխավոր տարածաշրջանային հանգույցը դառնալու՝ Թուրքիայի նպատակներին:

Ինչպես արդեն նշվեց, ըստ տարբեր գնահատականների՝ Չինաստանի հետ համաձայնագիրը նախատեսում է հսկայածավալ ներդրումներ Իրանի տնտեսության մեջ, հետևաբար Թուրքիային չի կարող չմտահոգել, թե ստացվող լրացուցիչ եկամուտները Իրանի իշխանությունները ինչի վրա են ծախսելու: Ամենայն հավանականությամբ Թեհրանը դրանք կշարունակի ծախսել տարածաշրջանում իր ազդեցության գոտիներում սեփական դիրքերը, այդ թվում՝ ուղղակի և անուղղակի ռազմական ներկայությունն ամրապնդելու նպատակով՝ Սիրիա, Իրաք, Լիբիա, Լիբանան, Պաղեստին և այլն, ինչն ուղղակիորեն հակասում է Անկարայի տարածաշրջանային շահերին:

Մյուս կողմից՝ Չինաստանի հետ ռազմատեխնիկական համագործակցության նոր հնարավորությունները, այդ թվում՝ Իրանի նկատմամբ ՄԱԿ-ի կողմից զենքի էմբարգոյի ժամկետի սպառման համատեքստում, Իրանին հնարավորություն կտան զգալիորեն ամրապնդելու իր ռազմական ներուժը, ինչպես նաև տարածաշրջանային շուկաներում լուրջ մրցակից դառնալու թուրքական աճող ռազմարդյունաբերության համար: Չինական զենքը արդեն իսկ որոշ տարածաշրջանային հակամարտություններում լայնորեն կիրառվում է թուրքական պրոքսի ուժերի դեմ՝ Սիրիայում, Լիբիայում, հետևաբար Պեկինի կողմից Իրանին նոր զինատեսակների մատակարարումը Թուրքիայի համար լրացուցիչ գլխացավանք կդառնա⁸:

2. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԴԵՐԸ ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ ԻՆՏԵԳՐԱՑԻՈՆ ԾՐԱԳՐԵՐՈՒՄ՝ «ԳՈՒՏԻ ԵՎ ՃԱՆԱՊԱՐՀ»

Ինչպես նշվեց, տարածաշրջանային ազդեցության և աշխարհաքաղաքական շահերի առաջխաղացման համար Չինաստանը առաջնահերթություն է տալիս տնտեսական գործիքակազմին, ինչպես նաև «Գոտի և ճանապարհ» նախագծի շրջանակներում իրականացվող ենթակառուցվածքային և ներդրումային քաղաքականությանը: Սրանք կարևոր ազդեցություն և նշանակություն ունեն նաև Չինաստան-Թուրքիա հարաբերությունների համատեքստում, հետևաբար վերլուծության այս հատվածում փորձենք հասկանալ երկու երկրների միջև տնտեսական հարաբերությունների առանձնահատկությունները և Թուրքիայի դերակատարությունը չինական «Գոտի և ճանապարհ» ծրագրում:

Ըստ Արժույթի միջազգային հիմնադրամի (ԱՄՀ) տվյալների բազայի՝ 2019-ին Չինաստանի և Թուրքիայի միջև առևտրի շրջանառությունը կազմել է շուրջ 20,8 մլրդ ԱՄՆ դոլար, ինչը մի փոքր զիջում է նույն ժամանակահատվածում Իրան-ՉԺՀ առևտրի ծավալներին (շուրջ 23 մլրդ դոլար): Սակայն, եթե Իրանի հետ Չինաստանի առևտուրը որոշակիորեն հավասարակշռված է, իսկ հաճախ առևտրային բալանսը Իրանի օգտին է, ապա Թուրքիայի պարագայում բալանսը զգալիորեն շեղված է Չինաստանի օգտին: Այսպես, նույն 2019-ի տվյալներով Չինաստանից դեպի Թուրքիա արտահանումը կազմել է 17,3 մլրդ դոլար, իսկ ներմուծումը՝ ընդամենը շուրջ 3,5 մլրդ դոլար, մինչդեռ Իրանի պարագայում այդ ցուցանիշները կազմում էին համապատասխանաբար արտահանումը՝ 9,6,

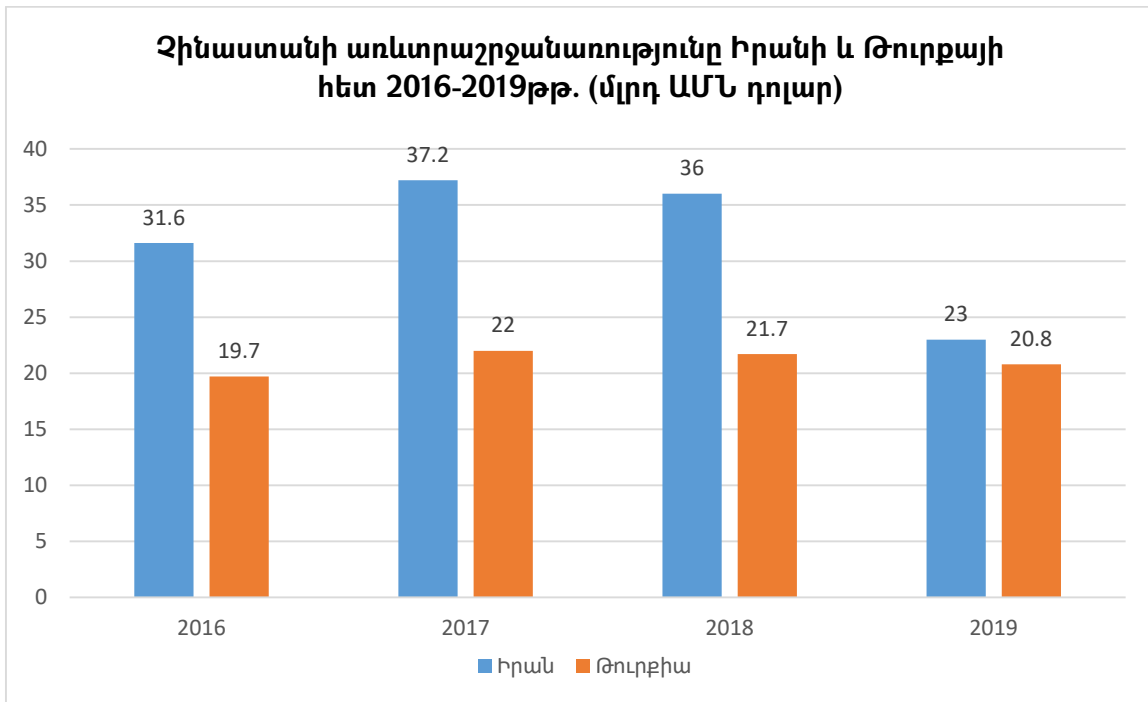
⁸ What an Iran-China pact means for Turkey, Ali Bakir, 18 AUG 2020, <https://www.trtworld.com/opinion/what-an-iran-china-pact-means-for-turkey-38903> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

ներմուծումը՝ 13,4 մլրդ դոլար: Այսինքն՝ Թուրքիան Չինաստանի համար ավելի շուտ սպառման խոշոր շուկա է, քան հավասարազոր առևտրային գործընկեր⁹:

Եթե Իրանի տնտեսության կառուցվածքը որոշակիորեն փոխլրացնում է Չինաստանի տնտեսությունը, մասնավորապես հիմնված է հումքի, էներգակիրների արտահանման և նոր տեխնոլոգիաների, պատրաստի արտադրանքի ներմուծման վրա, ապա Թուրքիայի տնտեսությունը այս առումով նման է Չինաստանի տնտեսությանը՝ հիմնված էներգակիրների ներմուծման և պատրաստի արտադրանքի արտահանման վրա: Հետևաբար, որոշակի առումով տնտեսական տեսանկյունից Թուրքիան հանդիսանում է Չինաստանի մրցակիցը, այլ ոչ թե գործընկերը, թեև այդ մրցակցությունը խիստ անհավասար է՝ հոգուտ Պեկինի:

Այդ մրցակցությունը նաև առկա է Մեծ Մերձավոր Արևելքի արտահանման շուկաներում. օրինակ, ըստ ԱՄՀ տվյալների բազայի՝ 2020-ին Թուրքիայի արտահանումը դեպի Մերձավոր Արևելք և Կենտրոնական Ասիա կազմել է շուրջ 41,3 մլրդ դոլար (արտահանման շուրջ 24%-ը), իսկ Չինաստանի արտահանումը դեպի նույն տարածաշրջան կազմել է շուրջ 170,7 մլրդ դոլար (արտահանման ընդամենը 6,5%-ը): Մերձավոր Արևելքի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների 2020-ի ներմուծման շուրջ 17%-ը բաժին է ընկնում ՉԺՀ-ին, մինչդեռ Թուրքիային՝ ընդամենը 4%-ը, արտահանման շուրջ 13%-ն ուղղվել է դեպի ՉԺՀ, իսկ դեպի Թուրքիա՝ ընդամենը շուրջ 4%-ը: Ակնհայտ է, որ Չինաստանը այս տարածաշրջանում տնտեսական ազդեցության էքսպանսիայի շատ ավելի մեծ ներուժ ունի և միջնաժամկետ հեռանկարում կարող է Թուրքիային առհասարակ դուրս մղել տարածաշրջանի շուկաներից: Տարածաշրջանի նկատմամբ տնտեսական ազդեցության կորուստը չի կարող չազդել Թուրքիայի՝ առաջատար տարածաշրջանային գերտերություն դառնալու, պանթուրքական և պանիսլամական ծրագրերի վրա:

⁹ IMF Data, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

10

Միաժամանակ պետք է նշել, որ ի տարբերություն Իրանի՝ Թուրքիայի տնտեսությունը ՉԺՀ-ից մեծ կախվածության մեջ չի գտնվում: Թուրքիան շատ ավելի մեծ տնտեսական կախվածություն ունի ԵՄ-ից և Արևմուտքի երկրներից, ինչը Անկարային ավելի խոցելի է դարձնում հենց իր արևմտյան դաշնակիցների համար: Սակայն վերջին տարիներին Էրդողանի վարած քաղաքականության արդյունքում այս միտումը կարող է փոփոխությունների ենթարկվել: Չինաստանը հետզհետե ավելի ակտիվորեն է ներգրավվում Թուրքիայի տնտեսության տարբեր ճյուղերում և մեծ հետաքրքրություն է ցուցաբերում Թուրքիայի նախաձեռնած մի շարք տնտեսական, հատկապես ենթակառուցվածքային ծրագրերի նկատմամբ:

2016-ից մինչ օրս Չինաստանն ու Թուրքիան ստորագրել են ավելի քան 10 երկկողմ համաձայնագրեր, այդ թվում՝ առողջապահության և միջուկային էներգիայի ոլորտում¹¹: 2016-2019թթ. Չինաստանը Թուրքիայում ենթակառուցվածքների ոլորտում շուրջ 3 մլրդ դոլարի ներդրում է կատարել և նախատեսում էր մինչև 2021-ը այդ թիվը կրկնապատկել՝ հասցնելով 6 մլրդ դոլարի¹²: Հաշվի առնելով վերջին տարիներին Թուրքիայի տնտեսության դժվարությունները, ինչպես նաև թուրքական լիրայի շարունակական

¹⁰ IMF Data, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹¹ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_sd.sorgu_yonlendirme?Kanun_no=&k_Baslangic_Tarih_i=&k_Bitis_Tarihi=&r_Baslangic_Tarihi=&r_Bitis_Tarihi=&sorgu_kelime=%E7in (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹² China aims to double investments in Turkey to \$6 billion by 2021, MAR 29, 2019, <https://www.dailysabah.com/economy/2019/03/28/china-aims-to-double-investments-in-turkey-to-6-billion-by-2021> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

արժեզրկումը, Անկարան տնտեսական կայունությունը պահպանելու նպատակով հաճախ օգտվում է չինական վարկերից և ներդրումներից:

Օրինակ, 2018-ին, երբ թուրքական լիրայի արժեզրկումը հասավ 40%-ի, նույն ժամանակաշրջանում Չինաստանի առևտրային բանկը Թուրքիայի կառավարությանը 3,6 մլրդ դոլարի վարկ տրամադրեց՝ ընթացիկ էներգետիկ և տրանսպորտային ծրագրերի շարունակականությունն ապահովելու նպատակով¹³: 2019-ի հունիսին Չինաստանի կենտրոնական բանկը Թուրքիայի կենտրոնական բանկին փոխանցել է 1 մլրդ դոլար, ինչը հետաքրքիր զուգադիպությամբ համընկնում է Ստամբուլի քաղաքապետի ընտրություններում Էրդողանի թիմակցի ծանր պարտության և լիրայի արժեզրկման նոր շրջափուլի հետ¹⁴: Ակնհայտ է, որ Թուրքիան փորձում է Չինաստանի հետ տնտեսական համագործակցությունն օգտագործել նաև ներքաղաքական և տնտեսական կայունության ապահովման նպատակով: Այն հնարավորություն է տալիս հրաժարվել եվրոպական և ամերիկյան որոշ ներդրումներից, որոնք հաճախ շաղկապված են լինում ժողովրդավարեցման և այլ նախապայմանների հետ:

2015-ին չինական կոնսորցիումներից մեկը ձեռք է բերել Ստամբուլում գտնվող Թուրքիայի երրորդ ամենամեծ կոնտեյներային տերմինալի բաժնեմասի 65%-ը, որը կարևոր դիրք է զբաղեցնում Թուրքիայում կոնտեյներային փոխադրումների ոլորտում¹⁵: 2020-ի հունվարին չինական ընկերությունը ձեռք է բերել Բոսֆորի վրա կառուցված Յավուզ Սուլթան Սելիմ կամրջի բաժնեմասերի 51%-ը, որի կառավարումից հրաժարվել է թուրք-իտալական կոնսորցիումը¹⁶:

Չինաստանը Թուրքիայում ևս մի քանի խոշոր ներդրումներ է կատարել նախորդ տարիների ընթացքում. Հունությունի ածուխով աշխատող էլեկտրակայանի կառուցման համար, որը պետք է ապահովի Թուրքիայի էլեկտրաէներգիայի արտադրության 3%-ը, չինական կողմը 1,7 մլրդ դոլարի ներդրում է կատարել¹⁷:

¹³ Chinese bank to loan \$3.6 billion to Turkey, 27.07.2018, <https://www.aa.com.tr/en/energy/investments/chinese-bank-to-loan-36-billion-to-turkey/21019> (այցելվել է 13.09.2021թ.); Spotlight:Erdogan's visit sign of aligned Turkish-Chinese interests: experts, Xinhua | 2019-07-02, http://www.xinhuanet.com/english/2019-07/02/c_138193140.htm (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹⁴ Turkey Got a \$1 Billion Foreign Cash Boost From China in June, Kerim Karakaya, Asli Kandemir, August 09 2019, <https://www.bloombergquint.com/global-economics/turkey-got-1-billion-from-china-swap-in-june-boost-to-reserves> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹⁵ Chinese consortium acquires 65 pct stake in Turkish port terminal, September 17 2015, <https://www.hurriyetdailynews.com/chinese-consortium-acquires-65-pct-stake-in-turkish-port-terminal-88636> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹⁶ Chinese investors to buy majority stakes in Turkey's bridge, highway, Jan 10 2020, https://ahvalnews.com/yavuz-sultan-selim-bridge/chinese-investors-buy-majority-stakes-turkeys-bridge-highway?language_content_entity=en (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹⁷ China's power plant project with direct investment in Turkey starts construction, Xinhua, 2019-09-23, http://www.xinhuanet.com/english/2019-09/23/c_138413218.htm (այցելվել է 13.09.2021թ.):

Որոշ տեղեկությունների համաձայն՝ Անկարան պատրաստվում է միջուկային ոլորտում չինական պետական կազմակերպության հետ համաձայնագիր ստորագրել՝ Թուրքիայում երրորդ ատոմակայանի կառուցման նպատակով¹⁸:

Թուրքիայում չինական կապիտալի ներհոսքը հանգեցնում է նաև չինական ազդեցության աճին, տուրիզմի և երկկողմ շփումների ակտիվացմանը: Օրինակ, 2019-ին Ստամբուլի հասարակական տրանսպորտի կանգառները կահավորվել են չինարեն թարգմանություններով¹⁹: Ստամբուլի օդանավակայանը հայտարարվել է Աշխարհի առաջին «չինացիների համար հարմարեցված» օդանավակայանը²⁰: Թուրքական ավիաուղիները վերջին տարիներին զգալիորեն ավելացրել են ուղիղ թռիչքները դեպի չինական քաղաքներ²¹:

Եվրոպայում և ԱՄՆ-ում մեծ հակասությունների արժանացած չինական «Հուավեյ» ընկերությունը Թուրքիայի տեխնոլոգիական զարգացման ոլորտում հսկայածավալ ներդրումներ է կատարում: Թուրքիայում խոշոր ներդրումներ են կատարել Չինաստանի այնպիսի տեխնոլոգիական հսկաներ, ինչպիսիք են Քսիաոմին, Վիվոն, Օպպոն և այլն: Թուրքիայում հեռահաղորդակցության ոլորտում առաջատար «Թուրքսել» ընկերությունը ստանձնել է այդ երկրում 5G ցանցի զարգացման պատասխանատվությունը և այդ հարցում համագործակցում է չինական «Հուավեյ» ընկերության հետ: Այս ընկերությունները նախատեսում են առաջիկա մի քանի տարիների ընթացքում համատեղ ապահովել 5G հասանելիություն Թուրքիայի բնակչության համար²²: Մեկ այլ չինական տեխնոլոգիական կազմակերպություն՝ ZTE-ն դեռ 2016-ին ձեռք է բերել Թուրքիայի հեռահաղորդակցության սարքավորումների հիմնական արտադրող «Նեթաս» կազմակերպության 48%-ը²³. այս կազմակերպությունը իրականացնում է մի շարք

¹⁸ Turkey to build 3rd nuclear plant with China: Erdogan, Hüseyin Erdoğan, 19.06.2018, <https://www.aa.com.tr/en/energy/nuclear/turkey-to-build-3rd-nuclear-plant-with-china-erdogan/20544> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹⁹ The Xinjiang Crisis and Sino-Turkish Relations During the Pandemic: Part One, Ondřej Klimeš, February 26, 2021, <https://jamestown.org/program/the-xinjiang-crisis-and-sino-turkish-relations-during-the-pandemic-part-one/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

²⁰ Istanbul Airport became the "China Friendly Airport", Press release, 22nd September 2020, <https://www.routesonline.com/airports/14915/iga-istanbul-airport/news/293922/istanbul-airport-became-the-china-friendly-airport/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

²¹ Turkish Airlines raises number of flights to China's Xian, JAN 22, 2020, <https://www.dailysabah.com/tourism/2020/01/22/turkish-airlines-raises-number-of-flights-to-chinas-xian> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

²² This new \$12 billion airport will be the biggest in the world — take a look inside, Apr 8 2019, <https://www.cnbc.com/2019/04/08/photos-inside-12-billion-istanbul-new-airport-biggest-in-the-world.html> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

²³ ZTE buys 48 pct Netas for \$101 mln, eyes expansion in Turkey, Reuters, DECEMBER 6, 2016, <https://www.reuters.com/article/zte-netas-telekom-acquisition-idUSL4N1E10WY> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

առանցքային ծրագրեր, այդ թվում՝ Ստամբուլի նոր օդանավակայանի հեռահաղորդակցության կազմակերպումն ու ազգային առողջապահական տվյալների թվայնացումը:

Ուշագրավ է, որ թուրքական շուկայում չինական «Հուավեյ» ընկերության մասնաբաժինը 2017-ի 3%-ից 2019-ին հասել է 30%-ի: Այս ընկերությունը, Չինաստանի կառավարության և ՉՈՒ-ի հետ համագործակցության պատճառով ԱՄՆ-ի և Թուրքիայի այլ դաշնակիցների կողմից համարվում է անվտանգության սպառնալիք, մինչդեռ Թուրքիայում ազատ գործունեություն է ծավալում: Սա կարող է Թուրքիայի դաշնակիցների շրջանում որոշակի մտահոգություն առաջացնել, հաշվի առնելով հեռահաղորդակցության ենթակառուցվածքները հետախուզական նպատակներով օգտագործելու դիսկերը, հատկապես եթե նկատի ունենանք, որ Թուրքիայում ՉԼՄ-ների և հեռուստատեսության նկատմամբ Էրդողանի իշխանության խիստ վերահսկողության պայմաններում բնակչության մի ստվար հատված արժանահավատ տեղեկատվություն ստանալու համար նախապատվությունը տալիս է ինտերնետին և սոցիալական ցանցերին²⁴: Միաժամանակ, չինական տեխնոլոգիաների ներգրավումը Էրդողանին հնարավորություն է տալիս նորագույն տեխնոլոգիաների միջոցով հասարակության վերահսկման և տոտալիտար կառավարման որոշակի գործիքակազմ ստանալ՝ ընդօրինակելով նաև այս հարցում չինական փորձը:

Չինաստանն իր հերթին Թուրքիայում ներդրումներ է կատարում այնպիսի ոլորտներում, որոնց նկատմամբ վերահսկողության աստիճանաբար ավելացումը երկարաժամկետ հեռանկարում Պեկինին Թուրքիայում նաև քաղաքական ազդեցության լծակներ է տալու: Խոսքն առաջին հերթին ռազմավարական նշանակություն ունեցող ակտիվների մասին է՝ բնական ռեսուրսներ, նավահանգիստներ, օդանավակայաններ, տրանսպորտային ենթակառուցվածքներ և հեռահաղորդակցություն²⁵: Այսպիսի հետաքրքիր օրինակներից մեկն է չինական խոշոր ներդրումը Ստամբուլի նոր և Թուրքիայի ամենամեծ օդանավակայանում, որը շահագործման է հանձնվել 2018-ին: Համաձայնագրով նախատեսվում է, որ Թուրքիան առաջիկա 25 տարիների

²⁴ Erdogan Is Turning Turkey Into a Chinese Client State, By Ayca Alemdaroglu and Sultan Tepe, SEPTEMBER 16, 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/09/16/erdogan-is-turning-turkey-into-a-chinese-client-state/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

²⁵ 'Debt trap' diplomacy is a card China seldom plays in Belt and Road initiative, BRAD GLOSSERMAN, Sep 1, 2020, <https://www.japantimes.co.jp/opinion/2020/09/01/commentary/debt-trap-diplomacy-bri-china/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

ընթացքում պետք է Չինաստանին շուրջ 22 մլրդ եվրո վերադարձնի²⁶, ինչը նշանակում է Պեկինից երկարաժամկետ կախվածություն:

Ընդհանուր առմամբ՝ Չինաստանը առանձնահատուկ հետաքրքրություն ունի Թուրքիայում իրականացվող հատկապես ենթակառուցվածքային ծրագրերի նկատմամբ, որոնք տեղավորվում են «Գոտի և ճանապարհ» չինական նախագծի տրամաբանության շրջանակներում: Դեռևս 2015-ին չինական «Մետաքսի ճանապարհ» նախագծի և թուրքական «Միջին միջանցք» նախագծերի համադրման շուրջ հուշագիր է ստորագրվել, որի նպատակն էր համատեղել տրանսկասպյան միջազգային տրանսպորտային ճանապարհը չինական «Գոտի և ճանապարհ» ծրագրի հետ: Հետագայում, տրանսկասպյան միջանցքի շրջանակներում Թուրքիան և Ադրբեջանը ավարտին հասցրին Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղային նախագիծը²⁷: Հետաքրքրական է, որ այս միջանցքով կոնտեյներներով բեռնված առաջին գնացքը Ստամբուլից դեպի Չինաստանի կենտրոնական հատված է հասել 2020-ի դեկտեմբերի 4-19-ը՝ 44-օրյա պատերազմից կարճ ժամանակ անց:

Թուրքիան ձգտում է «Միջին միջանցքը» դարձնել չինական «Գոտի և ճանապարհ» նախագծի կենտրոնական ուղղության հիմնական տրանսպորտային հանգույցը՝ այդպիսով Արևելք-Արևմուտք ժամանակակից հաղորդակցության գոտում զբաղեցնելով կենտրոնական և առանցքային դերակատարություն: Այս ծրագրի շրջանակներում նախատեսվում է, որ Չինաստանի և Թուրքիայի միջև տրանսպորտային հաղորդակցության ժամկետը սովորական 1 ամսից կրճատվի մինչև 12 օր, իսկ հետագայում Ստամբուլում Մարմարա թունելի միջոցով Չինաստանի և Արևմտյան Եվրոպայի միջև երկաթուղային հաղորդակցության ժամկետը կազմի 18 օր²⁸:

²⁶ Contemporary China-Turkey Relations, Jakub Klepek, 22.01.2020, <https://ine.org.pl/wp-content/uploads/2021/01/Contemporary-China-Turkey-Relations.pdf> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

²⁷ 50 years on, Turkish-Chinese ties grow stronger, Fuat Kabakci, 25.03.2021, <https://www.aa.com.tr/en/economy/50-years-on-turkish-chinese-ties-grow-stronger/2187525> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

²⁸ Contemporary China-Turkey Relations, Jakub Klepek, 22.01.2020, <https://ine.org.pl/wp-content/uploads/2021/01/Contemporary-China-Turkey-Relations.pdf> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

Տրանսկասպյան միջազգային տրանսպորտային ուղի

29

Ծրագրերի իրականացման համար Թուրքիան ակտիվորեն աշխատում է չինական ընկերությունների հետ, փորձում է ներգրավել չինական կապիտալը: Այդ ներդրումները ոչ միայն նպաստում են «Գոտի և ճանապարհ» ծրագրում Թուրքիայի դիրքերի ամրապնդմանը, այլև ապահովում են Թուրքիայի ներքին և տարածաշրջանային ենթակառուցվածքների զարգացումը: Դեռ 2014-ին չինական ընկերությունները ավարտին հասցրին Անկարա-Ստամբուլ արագընթաց երկաթուղու շինարարությունը: Բացի այդ Թուրքիան նախաձեռնել է սեփական երկաթուղային ցանցի արդիականացման խոշոր ծրագիր, ըստ որի՝ նախատեսվում է մինչև 2023թ-ը այդ ուղղությամբ շուրջ 45 մլրդ դոլարի ներդրում ներգրավել³⁰: Անկարան փորձում է ներգրավել նաև տարածաշրջանի այլ երկրներում իրականացվող ենթակառուցվածքային ծրագրերին. ուշագրավ է, օրինակ, Թուրքմենստանում շուրջ 2 մլրդ դոլար արժողությամբ Թուրքմենբաշիի նավահանգստի շինարարությունը թուրքական ընկերության կողմից³¹:

Այս, հետագայում Բաքու-Թբիլիսի-Կարս, այժմ իրականացվող մի շարք այլ երկաթուղային ծրագրերի, այդ թվում՝ Կարս-Իզմիր-Նախիջևան ծրագրի միջոցով, Թուրքիան փորձում է ենթակառուցվածքային առավելություն ստանալ տարածաշրջանի մյուս երկրների նկատմամբ: Եթե նախկինում դրա համար առկա էին որոշ ռիսկեր և խոչընդոտներ, մասնավորապես կային անվտանգային որոշ

²⁹ TRANS-CASPIAN INTERNATIONAL TRANSPORT ROUTE, Middle Corridor, <https://middlecorridor.com/en> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

³⁰ Case study: the Baku-Tbilisi-Kars railway, 18/08/2017, <https://www.transport-exhibitions.com/Market-Insights/Turkey-and-Eurasia/Case-study-the-Baku-Tbilisi-Kars-railway> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

³¹ Turkish company completes seaport project in Turkmenbashi city, By Huseyn Hasanov, 2 May 2018 <https://en.trend.az/casia/turkmenistan/2896894.html> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

մտահոգություններ՝ Արցախում պատերազմի հնարավոր բռնկում, ռուս-վրացական հակամարտության սրում, այժմ, արցախյան 44-օրյա պատերազմից հետո, այդ ռիսկերը նվազել են: Թուրքիան և Ադրբեջանը փորձում են «Միջին միջանցք» ու «Գոտի և ճանապարհ» նախագծերում ներառել նաև այսպես կոչված «Զանգեզուրի միջանցքը»:

Պատահական չէ, որ Թուրքիան փորձում է տպավորություն ստեղծել, թե իբր հանձնառու է Հարավային Կովկասում երկարաժամկետ խաղաղություն և կայունություն հաստատելու հարցում: Անկարան դա պատկերացնում է բացառապես սեփական պայմանների և օրակարգի շրջանակներում, ուստի պարբերաբար հանդես է գալիս Հայաստանի հետ հարաբերությունները կարգավորելու, տարածաշրջանում համագործակցության նոր ձևաչափերի հիմնման «3+3 ձևաչափ», «5+1 ձևաչափ» և այլն, գաղափարներով: Այս կերպ Անկարան փորձում է հիմնավորել Արևելք-Արևմուտք ենթակառուցվածքային ծրագրերում և հատկապես «Միջին միջանցքում» իր կենտրոնական դերակատարությունը՝ միաժամանակ չեզոքացնելով իր այդպիսի հավակնություններին սպառնացող այն ռիսկերը, որոնք կարող են ի հայտ գալ ռուս-վրացական, հայ-ադրբեջանական հակամարտությունների սրման պարագայում³²:

Միաժամանակ պետք է նշել, որ Թուրքիայի տարածաշրջանային, այդ թվում՝ ենթակառուցվածքային շահերն ու ծրագրերը միշտ չէ, որ համընկնում են, իսկ երբեմն հակասում են Չինաստանի «Գոտի և ճանապարհ» նախագծի նպատակներին: Օրինակ, Թուրքիան ձգտում է կարևոր հանգույց դառնալ ոչ միայն Չինաստան-Եվրոպա հաղորդակցության ճանապարհին, այլև Կենտրոնական Ասիայից և Կասպյան ավազանից դեպի Եվրոպա էներգակիրների տեղափոխման տեսանկյունից: Սա ուղղակիորեն հակասում է Չինաստանի շահերին, քանի որ վերջինս շահագրգռված է, որպեսզի այդ տարածաշրջանի էներգառեսուրսները անխափան ձևով ուղղվեն դեպի չինական շուկա՝ պահպանելով իր մրցակցային (մենաշնորհային) առավելությունը:

Բացի այդ, Չինաստանը դժվար թե շահագրգռված լինի իր խոշոր ենթակառուցվածքային ծրագրում Թուրքիային չափից ավելի մեծ դերակատարություն և ազդեցություն հատկացնելու հեռանկարում: Չինաստանի համար շատ կարևոր է տարբեր այլընտրանքների առկայությունը, այդ թվում Իրան-Իրաք-Սիրիա, Իրան-Հայաստան-Վրաստան և այլն: Ուստի, Թուրքիայի կողմից

³² Infrastructure cooperation could hold the key to Armenia's future security, Ani Yeghiazaryan, Atlantic Council, JUL 20, 2021 <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/infrastructure-cooperation-could-hold-the-key-to-armenias-future-security/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

այլընտրանքային ճանապարհների և երկրների ապակայունացումը Պեկինը կարող է որպես բացասական ազդակ ընկալել:

Միաժամանակ պետք է գիտակցել, որ Չինաստանը, այնուամենայնիվ, կփորձի ներգրավվածություն ունենալ Թուրքիայի տարածաշրջանային ենթակառուցվածքային ծրագրերին և նախագծերին՝ ձգտելով եթե ոչ վերահսկել, ապա մասնակցություն ապահովել դրանց վերահսկողության նկատմամբ: Խոսքը նաև կարող է վերաբերել այսպես կոչված «Չանգեզուրի միջանցքին», ինչպես նաև Արցախի օկուպացված տարածքներում թուրք-ադրբեջանական որոշ համատեղ ենթակառուցվածքային ծրագրերին: Սակայն Չինաստանի հետաքրքրությունն ու ներգրավվածությունը նաև հաշվի է առնելու թուրք-չինական օրակարգի խնդրահարույց դրվագները, այդ թվում՝ Անկարայից եկող պանթուրքական սպառնալիքներն ու ույղուրների խնդրի շուրջ շահարկումները:

3. ՊԱՆԹՈՒՐԷԱԿԱՆ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐՆ ՈՒ ՈՒՅՂՈՒՐՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ

Ինչպես արդեն նշվեց, թեև Թուրքիան՝ շնորհիվ իր աշխարհագրական դիրքի և աշխարհաքաղաքական կշռի, Չինաստանի համար, այդ թվում՝ «Գոտի և ճանապարհ» նախագծի շրջանակներում, հանդիսանում է կարևոր դերակատար և գործընկեր, սակայն երկու երկրների հարաբերություններում առկա են նաև մի շարք կնճռոտ հարցեր: Թուրքիայի պանթուրքական և պանիսլամական քաղաքականությունն ու ծրագրերը Չինաստանի համար երկարաժամկետ և կենսական սպառնալիք են ներկայացնում, իսկ Անկարայի կողմից ույղուրների խնդրի պարբերաբար շահարկումները, արդյունքում Չինաստանի արևմտյան շրջանների ապակայունացման ռիսկերը Պեկինին ստիպում են Թուրքիայի հետ հարաբերություններում զգուշություն և զսպվածություն ցուցաբերել:

Ույղուրների խնդիրը թերևս ՉԺՀ-Թուրքիա հարաբերությունների ամենակնճռոտ հարցերից մեկն է: Թուրքիան այդ հարցը պարբերաբար շահարկում է՝ փորձելով դիրքավորվել Չինաստանի թուրքալեզու բնակչության հիմնական պաշտպանի կարգավիճակում, ինչը միանգամայն բխում է Թուրքիայի պանթուրքական ծրագրերի տրամաբանությունից: Սակայն եթե տարիներ առաջ Անկարան այս հարցում չափազանց մեծ ակտիվություն էր դրսևորում և հաճախ հանդես էր գալիս կոշտ գնահատականներով, ապա վերջին տարիներին այդ միտումը փոխվել է:

Օրինակ, 2009-ին, երբ Էրդողանը զբաղեցնում էր Թուրքիայի վարչապետի պաշտոնը, նա նույնիսկ Չինաստանում ույղուրների նկատմամբ վարվող

քաղաքականությունն անվանում էր ցեղասպանություն³³: Հետագայում այս գնահատականները աստիճանաբար մեղմվեցին, իսկ վերջին տարիներին Թուրքիան նույնիսկ ձերբակալում է հարյուրավոր ուղուր ակտիվիստների և ուղղակի կամ անուղղակի ձևով վերջիններիս արտահանձնում չինական իշխանություններին³⁴: Անկարան հիմնականում ձերբակալված ուղուրներին արտաքսում է Տաջիկստան կամ կենտրոնական Ասիայի այլ երկրներ, որտեղ տեղի իշխանությունները հեշտությամբ իրագործում են այդ ակտիվիստներին ձերբակալելու և արտահանձնելու՝ Պեկինի պահանջները³⁵: Թուրք պաշտոնյաները սկսել են հրապարակավ հանդես գալ Չինաստանի տարածքային ամբողջականության պաշտպանության վերաբերյալ հայտարարություններով³⁶:

Ավելին, 2016-ին Թուրքիան կազմակերպեց հայտնի ուղուր քաղաքական ակտիվիստ Աբդուլկադիր Յափչանի ձերբակալությունն ու արտահանձնումը, ով 2001-ից ի վեր բնակվում էր Թուրքիայում և հայտնի էր մի շարք հակաչինական ակցիաների կազմակերպմամբ: 2017-ին Թուրքիան և Չինաստանը ստորագրեցին էքստրադիցիայի վերաբերյալ նոր համաձայնագիր, որը հնարավորություն էր տալիս արտահանձնել նույնիսկ այն դեպքում, երբ անձին վերագրվող արարքը անօրինական է համարվում համաձայնագիրը ստորագրող երկրներից միայն մեկում³⁷: Դրանից հետո, հատկապես սկսած 2019-ից՝ Թուրքիան ձերբակալել է հարյուրավոր ուղուր ակտիվիստների և նրանց ուղարկել արտահանձնման կենտրոններ³⁸: Միաժամանակ վերջին տարիներին զգալիորեն նվազել են թուրքական՝ հատկապես իշխանամետ ԶԼՄ-ներում ուղուրների հետ կապված քննադատական նյութերն ու հոդվածները:

³³ Turkish leader calls Xinjiang killings "genocide", JULY 10, 2009, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-china-sb/turkish-leader-calls-xinjiang-killings-genocide-idUSTRE56957D20090710> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

³⁴ Turkey accused of deporting Uighurs back to China via third countries, By Areeb Ullah, 27 July 2020, <https://www.middleeasteye.net/news/uighurs-china-turkey-accused-deporting-third-countries> (այցելվել է 13.09.2021թ.): Uighurs en route to Saudi Arabia detained with fake passports in Istanbul, Anadolu Agency, May 18 2016, <https://www.hurriyetdailynews.com/uighurs-en-route-to-saudi-arabia-detained-with-fake-passports-in-istanbul-99343> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

³⁵ Erdogan Is Turning Turkey Into a Chinese Client State, By Ayca Alemdaroglu and Sultan Tepe, SEPTEMBER 16, 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/09/16/erdogan-is-turning-turkey-into-a-chinese-client-state/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

³⁶ China, Turkey to deepen cooperation, strengthen relations, Xinhua| 2020-12-15, http://www.xinhuanet.com/english/2020-12/15/c_139591471.htm (այցելվել է 13.09.2021թ.):

³⁷ Erdogan Is Turning Turkey Into a Chinese Client State, By Ayca Alemdaroglu and Sultan Tepe, SEPTEMBER 16, 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/09/16/erdogan-is-turning-turkey-into-a-chinese-client-state/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

³⁸ Trust highlighted in Turkey ties, By AN BAIJIE, July 3, 2019, <https://www.chinadailyasia.com/epaper/pubs/chinadaily/2019/07/03/01.pdf> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

Թուրքիայի նման վարքագիծը պայմանավորված է կոնկրետ քաղաքական հաշվարկներով և Չինաստանի հետ հարաբերություններում լրացուցիչ խնդիրներ չստեղծելու մտադրությամբ: Սակայն դա չի նշանակում, որ հարմար առիթի դեպքում Անկարան չի օգտագործելու ուղղորների խաղաքարտը՝ հատկապես եթե հաշվի առնենք Կենտրոնական Ասիայում Թուրքիայի հեռու գնացող ծրագրերն ու նկրտումները: Ուշագրավ է, որ 2021-ի մարտին ՉԺՀ արտգործնախարար Վան Յիի մերձավորարևելյան շրջագայության ընթացքում միայն Թուրքիայում էին մահմեդական ուղղորների զանգվածային ցույցեր կազմակերպվել: Յիի այցի ընթացքում Ստամբուլի կենտրոնում շուրջ 1000 ցուցարարներ էին հավաքվել «կանգնեցրեք ուղղորների ցեղասպանությունը», «Չինաստան դիկտատոր» և այլ հակաչինական պաստառներով, այսպես կոչված «Արևելյան Թուրքեստանի» անկախության խորհրդանիշ հանդիսացող կապույտ և սպիտակ դրոշներով³⁹: Ակնհայտ է, որ Թուրքիայում դժվար թե հնարավոր լինի կազմակերպել նմանատիպ ակցիաներ՝ առանց Էրդողանի թողտվության և համաձայնության:

Թուրք-չինական հարաբերություններում մյուս կարևոր խոչընդոտը Թուրքիայի պանթուրքական (պանիսլամական) ծրագրերն են և Չինաստանի համար կենսական նշանակություն ունեցող տարածաշրջաններում՝ առաջին հերթին Կենտրոնական Ասիայում, ինչպես նաև Մերձավոր Արևելքում, Անկարայի ապակայունացնող դերակատարությունը: Պեկինի համար անընդունելի են Թուրքիայի պանթուրքական ծրագրերը և իր արևմտյան սահմանների երկայնքով թուրքալեզու ժողովուրդների միավորման հեռանկարը, ինչը կարող է կասկածի տակ դնել Չինաստանի տարածքային ամբողջականությունն ու երկրի ներսում անկայունության օջախներ ձևավորել: Մյուս կողմից՝ իր մասշտաբային ենթակառուցվածքային ծրագրերն իրականացնելու համար Չինաստանը ձգտում է պահպանել և մեծացնել ազդեցությունը Կենտրոնական Ասիայի երկրների նկատմամբ, որտեղով անցնում են «Գոտի և ճանապարհ» նախագծի առանցքային ուղղություններից մի քանիսը:

Թուրքիան իր հերթին չի թաքցնում դեպի արևելք ծավալվելու և Կենտրոնական Ասիայի թուրքալեզու երկրներին իր շուրջը համախմբելու նպատակները: Դեռևս 90-ականներից, երբ տարածաշրջանի նախկին ԽՍՀՄ երկրները անկախացան, Թուրքիան սկսեց ակտիվորեն ընդլայնել իր կապերն ու ազդեցությունը հետխորհրդային երկրներում՝ նախապատվությունը տալով ազդեցության մշակութային, լեզվական, կրոնական, ինչպես նաև տնտեսական բաղադրիչներին: Չնայած Ռուսաստանի հակազդեցությանը՝ Թուրքիան կարողացել է վերջին տասնամյակներում այս երկրներում որոշակի

³⁹ Turkey raises Uighur issue with Chinese minister amid protests, Reuters, MARCH 25, 2021, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-china-idUSKBN2BH1EW> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

հաջողություններ գրանցել՝ առնվազն փափուկ ուժի տեսանկյունից⁴⁰: Սակայն Անկարայի պանթորքական նկրտումները նոր շունչ ստացան հատկապես Արցախյան վերջին պատերազմից հետո, որի արդյունքում Թուրքիան զգալիորեն մեծացրեց ազդեցությունը Ադրբեջանի նկատմամբ, իսկ այսպես կոչված «Նախիջևանի միջանցքով» նպատակ ունի նոր խթան հաղորդել Մերձկասպյան տարածաշրջանի պանթորքական ինտեգրման նախագծերին:

Դեռևս 2009-ին Թուրքիայի նախաձեռնությամբ Նախիջևանում հիմնվեց Թուրքալեզու երկրների համագործակցության խորհուրդը՝ Թյուրքական խորհուրդը. ներկայումս վերջինիս լիարժեք անդամներ են հանդիսանում Թուրքիան, Ադրբեջանը, Ղազախստանը, Ղրղզստանը և Ուզբեկստանը, իսկ Թուրքմենստանը պարբերաբար մասնակցում է խորհրդի միջոցառումներին: Միասին այս երկրները ունեն շուրջ 150 մլն բնակչություն և 1,5 տրլն ՀՆԱ⁴¹: Չնայած այս կազմակերպության հեռահար նպատակներին՝ գործնականում այն դեռևս չի կարողացել էականորեն նպաստել Թուրքիայի հետ թուրքալեզու պետությունների ինտեգրմանը՝ հատկապես տնտեսական ոլորտում:

Օրինակ, 2020-ի ցուցանիշներով Կենտրոնական Ասիայի 5 երկրների հետ Թուրքիայի առևտրի ծավալը կազմել է ընդամենը 6,2 մլրդ դոլար (Թուրքիայի արտաքին առևտրի ընդամենը 1,5%-ը), մինչդեռ այս երկրների հետ Չինաստանի առևտրի շրջանառությունը 6 անգամ գերազանցում է այս ցուցանիշը. այն կազմել է շուրջ 38,5 մլրդ դոլար (ինչը կազմում է ԶԺՀ արտաքին առևտրի ընդամենը 0,8%-ը)⁴²: Այսինքն՝ Կենտրոնական Ասիայում տնտեսական ազդեցության՝ առավել ևս Չինաստանի և Ռուսաստանի հետ մրցակցելու տեսանկյունից Թուրքիայի հնարավորությունները խիստ սահմանափակ են, և եթե Անկարան ուզում է իր շուրջը համախմբել այդ երկրներին, պետք է առաջնահերթությունը տա ազդեցության այլ գործոններին՝ ռազմաքաղաքական համագործակցություն, փափուկ ուժ և այլն: Վերջին տարիների փորձը ցույց է տալիս, որ Թուրքիան հենց այդ ուղղությամբ է շարժվում:

2020-ի հոկտեմբերի վերջին՝ Արցախյան պատերազմի ակտիվ փուլում, Թուրքիան ռազմական համագործակցության պայմանագիր ստորագրեց

⁴⁰ Россия и Турция. Турецкая "мягкая сила" и Центральная Азия, Иван Стародубцев, 15 июня 2016, <https://russiancouncil.ru/blogs/ivan-starodubtsev/2517/> (այցելվել է 13.09.2021թ.); Переходят границу. Турция мягко захватывает страны бывшего СССР. Почему Россия не может ей помешать?, Елизавета Наумова, 13 августа 2021 https://lenta.ru/articles/2021/08/13/turkey_soft_power_politics/ (այցելվել է 13.09.2021թ.):

⁴¹ The "Economic Cooperation" identified as the main theme of the First Summit of the Turkic Council has a priority in the framework of the partnership between our member countries, Updated: 27.08.2021, https://www.turkkon.org/en/isbirligi-alanlari/economic-cooperation_2 (այցելվել է 13.09.2021թ.):

⁴² IMF Data, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

Ուզբեկստանի հետ⁴³: Արցախյան պատերազմից կարճ ժամանակ անց Ղազախստանի պաշտպանության նախարարը ժամանեց Թուրքիա՝ մասնակցելու ռազմական ցուցահանդեսի, և ըստ թուրքական պաշտպանական գերատեսչության և մամուլի՝ վերջինս հետաքրքրություն է ներկայացրել Բայրաքթար ԱԹՍ-ներ ձեռք բերելու հարցում⁴⁴: Թուրքիան ակտիվորեն ներգրավված է Ղրղզստանում ընթացող ներքաղաքական գործընթացներում, փորձում է զարգացնել հարաբերությունները Թուրքմենստանի հետ:

Եթե սրան գումարենք Թուրքիայի և Պակիստանի խորացող, այդ թվում՝ ռազմատեխնիկական համագործակցությունը և Աֆղանստանում տեղի ունեցող գործընթացներում Անկարայի ակտիվ ներգրավվածությունը, ապա ակնհայտ է, որ Թուրքիան փորձում է Կենտրոնական և Միջին Ասիայում ավելի ակտիվ ռազմաքաղաքական դերակատարություն ստանձնել: Սա ըստ էության նշանակում է, որ Թուրքիան իր պանթուրանական ծրագրերը կյանքի կոչելու նպատակով կարող է փորձել ապակայունացնել այս տարածաշրջանի երկրները՝ այդպիսով չեզոքացնելով նաև Չինաստանի տնտեսական և Ռուսաստանի ռազմական ներկայության գործոնները: Սա, բնականաբար, գիտակցում են նաև Չինաստանում և փորձելու են ամեն կերպ կանխել այս սցենարը:

Հարկ է նշել, որ այդուհանդերձ, ի տարբերություն 90-ականների, հիմա Թուրքիան Կենտրոնական Ասիայում ազդեցության համար պայքարում ունի երկու լուրջ մրցակից՝ ի դեմս Չինաստանի և Ռուսաստանի: Մոսկվան փորձում է տարածաշրջանը իր ազդեցության ներքո պահել տարբեր ինտեգրացիոն ծրագրերի (ՀԱՊԿ, ԵԱՏՄ), ինչպես նաև ուղիղ ռազմական ներկայության միջոցով, իսկ Չինաստանը, ինչպես արդեն նշվեց, նախապատվությունը տալիս է տնտեսական գործիքակազմին: Միայն «Գոտի և ճանապարհ» ծրագրի մեկնարկից հետո այս տարածաշրջանում Չինաստանի ընդհանուր ներդրումների ծավալը հասնում է 136 մլրդ դոլարի⁴⁵, ինչը Թուրքիայի համար աստղաբաշխական ցուցանիշ է: Սա նշանակում է, որ Չինաստանը անհրաժեշտության դեպքում փորձելու է պաշտպանել իր հսկայական ներդրումների անվտանգությունը՝ հակազդելով Թուրքիայի ապակայունացնող գործողություններին:

⁴³ Turkish, Uzbek defense ministers sign military agreement, underline further defense cooperation, OCT 27, 2020, <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkish-uzbek-defense-ministers-sign-military-agreement-underline-further-defense-cooperation> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

⁴⁴ Kazakhstan Keen to Buy Dozens of Bayraktar TB2 Drones From Turkey: Russian Media, DECEMBER 2, 2020, <https://www.thedefensepost.com/2020/12/02/kazakhstan-keen-bayraktar-tb2-drones/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

⁴⁵ China and Central Asia: Bilateral Trade Relationships and Future Outlook, China Briefing, May 20, 2021, <https://www.china-briefing.com/news/china-and-central-asia-bilateral-trade-relationships-and-future-outlook/>, (այցելվել է 13.09.2021թ.):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Թուրքիան, հանդիսանալով Մերձավոր Արևելքի առանցքային աշխարհաքաղաքական գործոններից մեկը, կարևոր տեղ է զբաղեցնում Չինաստանի տարածաշրջանային քաղաքականության մեջ: Ակնհայտ է, որ առանց թուրքական գործոնը հաշվի առնելու, Չինաստանը մերձավորարևելյան քաղաքականության հարցերում չի կարող լուրջ հաջողությունների հասնել: Միաժամանակ, Չինաստան-Թուրքիա հարաբերությունները նշանավորվում են հետաքրքիր երկիմաստությամբ. մի կողմից՝ Թուրքիան հանդիսանում է չինական «Գոտի և ճանապարհ» մեգանախագծի կարևոր հանգույցներից մեկը, ակտիվորեն մասնակցում է տարբեր ենթակառուցվածքային ծրագրերին, մյուս կողմից՝ ունի ՉԺՀ շահերին հակասող տարածաշրջանային և գլոբալ ամբիցիաներ, ինչը Պեկինին ստիպում է Անկարայի նկատմամբ զգուշավոր քաղաքականություն վարել:

Ընդհանուր առմամբ՝ Չինաստանի համար Թուրքիայից եկող սպառնալիքներն ու մարտահրավերները շատ ավելի մեծ են, քան համագործակցության հեռանկարները: Սակայն դա չի նշանակում, որ Պեկինը հրաժարվելու է Թուրքիայի հետ տարբեր տարածաշրջանային ծրագրերի իրականացումից, ինչպես նաև երկկողմ, առաջին հերթին՝ տնտեսական համագործակցության հնարավորություններից: Ընդհակառակը, Չինաստանն այն դիտարկում է որպես Թուրքիայի վրա ազդելու, վերջինիս հնարավոր գործողությունները զսպելու գործիք և ամեն կերպ փորձելու է ուժեղացնել այդ գործիքակազմը:

Չինաստանը փորձում է առնվազն ապահովել իր ներգրավվածությունը Թուրքիայում և Թուրքիայի կողմից իրականացվող խոշոր տարածաշրջանային ենթակառուցվածքային նախագծերում, թեև այդ ներգրավվածությունը հավասարակշռում է տարածաշրջանային այլ նախագծերին ակտիվ մասնակցությամբ, օրինակ՝ Իրանում: Կարելի է ենթադրել, որ Արցախյան վերջին պատերազմից հետո թուրք-ադրբեջանական ենթակառուցվածքային նախագծերում Չինաստանը ևս կփորձի որոշակի ներկայություն ապահովել, այդ գործընթացներից դուրս չմնալու և դրանց նկատմամբ որոշակի ազդեցություն ստանալու նպատակով: Հետևաբար, այսպես կոչված «Նախիջևանի միջանցքը», Արցախի օկուպացված շրջաններում իրականացվող ենթակառուցվածքային ծրագրերը չինական «Գոտի և ճանապարհ» նախագծի հետ ինտեգրելու թուրք-ադրբեջանական փորձերը կարող են որոշակի հաջողություններ գրանցել:

Սակայն, հաշվի առնելով Չինաստանի համար տարբեր այլընտրանքների առկայության կարևորությունը, ինչպես նաև Թուրքիայից բխող սպառնալիքներն ու

վերջինիս չափից մեծ ազդեցությունը զսպելու ցանկությունը՝ Պեկինը փորձելու է ավելի ակտիվորեն ներգրավվել Թուրքիայի ազդեցությունից դուրս գտնվող տարածաշրջանային նախագծերին: Ինչպես արդեն նշվեց, այդ հարցում Չինաստանի գլխավոր տարածաշրջանային հենարանը Իրանն է, ուստի տարածաշրջանի երկրները, հատկապես որոնք թուրք-ադրբեջանական նախագծերի հետ կապված օբյեկտիվ մտահոգություններ ունեն, պետք է փորձեն չինական մեզանախագծերին ներգրավվել իրանական պատուհանի միջոցով:

«ԼՈՒՅՍ հիմնադրամ» գրառմամբ հրապարակված նյութը պաշտպանված է ՀՀ օրենսդրությամբ և միջազգային համաձայնագրերով: Հրապարակված նյութի բոլոր իրավունքների բացառիկ իրավատերը **«ԼՈՒՅՍ»** հիմնադրամն է:

Նյութի ամբողջական կամ դրանից բաղվածքների վերարտադրումը թույլատրվում է իրականացնել միայն **«ԼՈՒՅՍ հիմնադրամ»** գրառման և համապատասխան **ակտիվ հղման** տեղադրման պայմանով՝ պահպանելով «ԼՈՒՅՍ» հիմնադրամին պատկանող նյութերի օգտագործման կարգը: